

AYŞƏN ARİS qızı ƏLİYEVƏ
Bakı Dövlət Universiteti (magistrant)

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏNİN “SABİR” ROMANINDA SƏNƏTKAR VƏ ZAMAN MÜNASİBƏTLƏRİ

Görkəmli şəxsiyyətlər, sənətkarlar və alimlər yaşadıkları zamanın problemləri haqqında düşünür, ədalətin və haqqın qələbə qazanması üçün, yeri gələndə, hətta ölümə üz-üzə qalmaqdan belə çəkinmirlər. Bunun bədii ifadəsini tarixi nəsrə görə görürük. M.S.Ordubadi və Y.V.Çəmənəminli ilə başlayan bu yol müxtəlif söz ustalarının yaradıcılığında müvəffəqiyyətlə davam etdirilmişdir. Xalqımızın mənəvi dünyasında əbədi iz qoyan söz ustaları, sənətkarlar və tarixi şəxsiyyətlərin ömür yolu tarixi romanlarımızın əsas mövzuna çevrilmişdir. Bu qəbildən olan tarixi romanlarda “sənətkar və zaman” münasibətləri ilə bağlı tarixi həqiqətlər mühim yer tutur. Azərbaycan ədəbiyyatında “sənətkar və zaman” münasibətlərinə toxunan yazıçılardan biri də Əzizə Cəfərzadə olmuşdur.

Müəllif Azərbaycanın böyük satirik şairi, bütün ömrünü gülə-gülə əridən sənət fədaisi – Mirzə Ələkbər Sabirin ömür yolunu işıqlandıran “Sabir” və ya “Məşələ dönmüş ömür” bədii-bioqrafik romanını qələmə almışdır. İlk dəfə M.Ə.Sabirin epizodik obrazı sənətkarın “Yad et məni” tarixi romanında yaradılsa da, sənət fədaisinin həyat və yaradıcılığı müəllifi o qədər düşündürmüşdür ki, M.Ə.Sabir haqqında ayrıca tarixi roman yazmağa qərar vermişdir.

M.Ə.Sabir haqqında bir çox elmi-tədqiqat və bədii əsərlər yazılmışdır. M.Ə.Sabirin obrazını ilk dəfə dolğunluqla ədəbiyyata gətirən böyük yazıçımız Mir Cəlal olmuşdur. Mir Cəlal 1957-ci ildə qələmə aldığı “Yolumuz hayanadır?” romanında M.Ə.Sabirin bədii obrazını yaratmışdır. Müəllif qarşısına M.Ə.Sabirin həyat və yaradıcılığını tarixi romana gətirmək məqsədi qoymamış və XX əsrdə Azərbaycanda ictimai-siyasi hadisələrin kökünü, kənd həyatının müşkül vəziyyətini, ziyalılarımızın bu vəziyyətdən kənarda qalmadığını və onların Bakıya üz tutaraq nicat yolunu burada axtarmalarını təqdim etmişdir.

Əzizə Cəfərzadənin romanında süjet başdan-başa M.Ə.Sabir obrazı ilə bağlıdır, yəni oxucu romanın sonuna qədər M.Ə.Sabir obrazı ilə ünsiyyətdə ola bilir. Müəllif 15 yığcam fəsildən ibarət olan romanında M.Ə.Sabir obrazını təkamül prosesində təqdim edir.

Romanın ilk fəsilləri böyük sənət fədaisinin uşaqlıq və gənclik illərinin təsviri ilə başlayır. Müəllif M.Ə.Sabir haqqında məlum olan tarixi hadisələrlə yanaşı, məlum olmayan tarixi faktları romanın süjetinə daxil edir və oxucunu sənətkarın dünyagörüşünün formalaşmasında mühim rol oynayan hadisələrlə tanış edir.

Məhərrəmlik şəbehindən sonra Seyid Əzim Şirvaninin təsis etdiyi yeni tipli məktəbə göndərilən Sabirin dünyagörüşünə bu mühit böyük təsir göstərir. Müəllif Seyid Əzimin Sabirin dünyagörüşünə göstərdiyi təsiri belə təqdim edir: “Seyid Əzim elm, ədəb, musiqi məclislərinə, şəhərə gələn ziyalıların görüşünə onu da özü ilə bərabər aparırdı, gözünü açır, biliyini artırır, dünyagörüşünü genişləndirir, ona oxumaq üçün kitablar verir, yazdığı tutarlı şeirə müqabil kitab bağışlayır, yeni-yeni əsərlər yazmağa təşviq edir... bir ata, bir ustad, bir müəllim kimi onun təhsili, təlim-tərbiyəsi, mənəvi inkişafı ilə məşğul olurdu” [2, s. 10].

Seyid Əzim Şirvaninin təsiri nəticəsində balaca Ələkbərin qəlbində iki hissə baş qaldırır: valideynlərinin hörmətini qazanmaq üçün Əli şəninə uyğun mərsiyələr yazaraq şöhrətlənmək, yoxsa maarif nuru ilə dünya pəncərəsindən işıqlı həyata boylanmaq üçün müəlliminin səsinə qulaq verib, onun yolunu tutmaq? İki yol arasında qalan balaca Ələkbər müəlliminin göstərdiyi əql yolunu seçir və Şərq aləminin ən uca zirvələrindən birinə çevrilir.

Həyat universitetinin bütün keşməkeşlərini dadmış, həyatın bütün acılarını dərinlən yaşamış Seyid Əzim Şirvani Sabir üçün həyat universiteti rolunu oynayır. Balaca Ələkbər Seyid Əzimin məktəbində cəmi iki il oxuya bilir. Atasının təkidi ilə elm ocağından ayrılır. Elm ocağından ayrılmasına baxmayaraq, atasının dükanında şeir yazmaqla məşğul olur. Bir dəfə şeir yazarkən atası onun dəftərini əlindən alıb cırmış, üzünə də hoqqalı bir şillə çəkmişdi. Müəllif bu zaman balaca Ələkbərin keçirdiyi daxili iztirabı oxucusuna belə təqdim edir: “Onun şeir dəftərini atası cırmamışdı. Baqqal Məşədi Zeynalabdin cırmışdı. Onun üzünə xəcalət çəkdiyi şilləni ata vurmamışdı. Onu da baqqal Məşədi Zeynalabdin ilişdirmişdi. Onun nifrəti, düşmənçiliyi bu baqqala qarşıydı. Mollaxanadakı falaqqadan sonra aldığı bu zərbə həyatın ikinci acı qamçısı idi. Köksünü dəşirdi” [2, s. 16].

Bu hadisədən sonra balaca Ələkbərin qəlbində baqqalın timsalında şeirə, sənətə xor baxan zamanəyə qarşı nifrət hissi oyanmış, başını götürüb evdən getməklə ilk müstəqil qərarını vermiş, lakin atasının təkidi ilə geri qayıtmışdı. Bundan sonra o, istədiyi məclisə gedər, ziyalılarla görüşər, istədiyi qədər kitab oxuya, şeir yazı bilirdi. Romandan təqdim olunmuş bu səhnədən aydın olur ki, balaca Ələkbərin satirik şair – M.Ə.Sabir kimi formalaşmağında təsiri olan böyük amillərdən biri də, hələ uşaqkən həyatında baş verən ədalətsizliklərə qorxmadan üsyan etməsi olmuşdur. Müəllif bununla sübut etməyə çalışır ki, Sabir satirası həyatı və cəmiyyəti diqqətlə müşahidə etməyin nəticəsində meydana gəlmişdir.

Sabir ağrı və acısını duyduğu, demək olar ki, hər problemi yaradıcılığında əks etdirmişdir. Məzlumların səsinə səs verən Sabir, mülkədarların zülmü altında inləyən fəhlələrin, kəndlilərin iztirabını, qadınların, körpə qızların zülmət aləmində çəkdiyi məşəqqətləri, cəhalətin maarif yolunda törətdiyi çətinlikləri yaradıcılığında məşəl kimi qaldırmışdır.

Romanda müəllifin təqdim etdiyi şairi qadınların acınacaqlı vəziyyətdə yaşaması, təhsildən geri qalması, məktəbə getmədən ər evinə yola salınması kimi məsələlər daha çox düşündürür: “Arvadlarımızın halı onsuzda yamandı... balaca qızların zorla babası yaşında qoca kişilərə ərə verilməyi... Çoxarvadlılıq... Kəbin və talaq mərasimlərində bir tikə də razılıqlarının nəzərə alınmaması... İslam aləmində qadının dərdi çoxdu, böyükdü... Cəhalət, nadanlıq, xürafat baş alıb gedir...” [2, s. 64]. Şairin dilindən təqdim edilən parçadan aydın olur ki, Sabir ömrü boyu qadın hüquqsuzluğu uğrunda mübarizə aparmış, şəriət qaydalarının ağır buxovları altında əzilən qadınların haqq səsi olmağa çalışmışdır. Böyük şairin yaradıcılığının aparıcı istiqamətlərindən birinə çevrilən və feodal adət-ənənələrinin ağır buxovları altında əzilən qadınların haqq səsi olmağa çalışması romanda geniş bədii boyalarla təqdim olunmuşdur.

Sabir xalq şairi olmadan xalqın oğlu, xalqın övladı olmuşdur. Sabiri təkcə öz külfəti, balaları deyil, sahibsiz arvad-uşaqların, məzlumların taleyi də düşündürürdü, çünki Sabir “Hophop” olmadan əsl vətəndaş olmağı bacarmışdır.

Romanda Sabirin “Molla Nəsrəddin” jurnalına qoşulmağı və jurnalda göstərdiyi fəaliyyəti tarixi faktlar əsasında təqdim olunub. Müəllif tarixi həqiqətlər fonunda Sabirin jurnalda ilk şeirinin necə çap olunmasını, Mirzə Cəlil və Ömər Faiq Nəmanzadə ilə tanışlığını, gizli imzaları haqqında məlumatların hər birini geniş bədii detallarla təqdim edir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının meydana gəlməsi Sabir üçün yatmış xalqın “xabi-qəflətdən” oyanması idi. O, həm sevinir, həm də kədərlənirdi. Sevincinin səbəbi o idi ki, heç vaxt xalqın nöqsanlarını bu yekəlikdə üzünə vuran olmamışdı. Kədərinin səbəbi isə bu cür “müsəlman qardaşlar” dünyasında yaşaması idi.

Jurnalda çap etdirdiyi “Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!” adlı ilk şeiri ilə əsl Sabir, əsl “Hophop” həmin gün yaranmışdı. Jurnalın meydana gəlməsiylə sənət fədasininin qəlbindəki arzuları çiçəklənmiş, ümidi qol-budaq açmışdı: “Jurnalın ilk nömrəsi gözünün önündə bir nümunə, bir yol göstərən rəhbər, bir istiqamətverici, bir işıq kimi durur, par-par parlayırdı. Sanki məcmuənin ilk səhifəsində yatan, tək-tək oyanmaq istəyirkən, əsnəyib yenidən yuxulamağa başlayan milləti oyatmaq üçün üzündəki mehriban, nəvazişkar təbəssümlə əlini uzadıb “oyan, oyan bu qəflət yuxusundan, atam, qardaşım, evladım!...” deyən Molla Nəsrəddin idi həmin o yol göstərən, həmin o işıq saçan, nur saçan mayaq” [2, s. 96].

Jurnalda fikirlərini sərt üslubda bildirməsi şairə və ailəsinə qarşı təqibləri artırır. Qaragüruh nümayəndələrinin Sabirin evinə hücum çəkib özünü də xalq arasında “kafir babı” adlandırması romanın ən maraqlı epizodlarından biridir. Həmin hadisədən sonra şairlə haqq-salamı, qohumluq əlaqəsini kəsənlər, şairin salamını almayanlar, övladlarını təhsildən – Sabirin təsis etdiyi “Ümid” məktəbindən yayındıranlar çox olmuşdu. Bu məktəblə birlikdə şairin ümidi çiçək açmış, ruhu yüksəlmiş və gözləri işıqlanmışdır. Amma bu ümid çox çəkmir, bu çiçək tez solur. Məktəbinə uşaq verməyənlər, dükanından sabun almayanlar şairi səkkiz qız üstündə tapdığı oğlundan, ailəsindən, doğma yurdu Şirvandan didərgin düşüb Bakıya getməyə məcbur edir. Maarif arzusuna Bakıda çatacağına ümid edən və qara bəxtinə ağlamamaq qeyri-mümkün olan şairin yaxasını çətinliklər buraxmır. Balaxanı məktəbində dərs demək üçün ömrü boyu nifrət etdiyi din xadimlərinin ayağına gedib minnət çəkməli olur. Qəlbində alovlanan maarif arzusu üçün şair bu əzaba dözüür, imtahan verir və attestat alır. Vətəninin bədbəxt vətəndaşlarını böyük məhəbbətlə sevən şair Balaxanı məktəbində də qaragüruh nümayəndələrinin hücumlarına məruz qalır. Ədəbiyyatımız və mədəniyyətimiz üçün inqilab yaradan şairin mükafatı təhqir və təqiblər olur:

“Ağladın millət üçün illərlə,
Acı gülməklə, dalı dillərlə.
Göstərib çarəyi-nicatımızı,
Nəzm qıldın nəvaqisatımızı” [2, s. 223].

Müəllif romanın sonunda ömrü boyu xalqını düşünən və bu yolda ciyərləri qan bağlayan sənət fədasinin dünyadan vaxtsız köçməyini böyük ürək acısıyla təqdim edir. Şairin məslək və əqidə dostu Abbas Səhhət onu son günlərində belə yalnız buraxmır. O, şairin vəfatından duyduğu kədəri belə ifadə edir: “Adam var evdən gedər, adam var eldən gedər. O, dünyadan, bütün dünyamızdan gedir. Bir evin əri, oğlu, atası idi. Bir millətin qəm çəkəni, bir xalqın canverəni, deyən dili, görən gözü, sevən qəlb idi. Təkcə evdən, təkcə eldən getmir, bütün aclar, bütün fükərə, bütün istibdad pəncəsində inləyən, əzilənlərin ömründən gedir. Dünyanın əcaib dövründə gəlmişdi dünyaya. Dünyadan gedir Sabir!” [2, s. 218].

Əzizə Cəfərzadə “Sabir” romanında sənətkarın həyatını təsvir edərkən çox mühim məsələləri – şairin öz zamanəsi, yaşadığı cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqəsini böyük ustalıqla işıqlandırır. Romandan aydın olur ki, M.Ə.Sabir ömrü boyu sabun tiyanının kənarında xalqı üçün çalışıb və yaşadığı mühitdən cismən, ruhən, bədənən cəfadan başqa bir şey görməyib. Satiralarının sərrastlığı, hədəfin aydınlığı, zərbələrinin öldürücülüüyü ilə qaragüruha meydan oxuyan şair millətinin yolunda şam kimi əriyib.

Əzizə Cəfərzadənin yaratdığı Sabir obrazı xalq şairi Səməd Vurğunun “Sabirin şərəfinə” adlı şeiri ilə həmahəng səslənir: xalqının səadəti yolunda ürəyini məşələ döndərən şairi sevənlər və onun böyük sənətinin xiridarları olanlar bu gün də şairin şeirlərini sevə-sevə oxuyur və yaddaşlarda yaşadırlar:

“Sabir, o günləri gətirmə yada,
Dünya unutmamış səni dünyada...” [4, s. 232].

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Axundlu Y. Azərbaycan tarixi romanı: Mərhələlər, problemlər. Bakı: Adiloğlu, 2005, 549 s.
2. Cəfərzadə Ə. Sabir. Bakı: Azərbaycan, 1989, 230 s.

3. Paşayev M. Yolumuz hayandır. Bakı: Uşaq və Gənclər, 1957, 245 s.
4. Vurğun S. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 264 s.

Ayshan Aris gizi Aliyeva

Artist and time relations In Aziza Jafarzadeh's novel "Sabir"

Summary

Aziza Jafarzadeh's novel "Sabir" created an artistic portrait of Mirza Alakbar Sabir who lived the bright traditions of our centuries-old poetry with dignity and raised it to a new level. In the novel, the author touches on the relationship between "the artist and time" in the person of Mirza Alakbar Sabir and highlights the struggle of the great martyr of art with ignorance. In the novel which consists of fifteen short chapters the image of the poet is presented in the process of evolution. Sabir is described in the novel as a revolutionary-satirical, poet, enlightened intellectual, educator, a figure who turned his life into a torch for the happiness of his nation. He took an active part in the processes taking place in the socio-cultural, socio-political life and expressed his civic position.

Keywords: M.Ə.Sabir, artist, time, education, ignorance

Айшан Арис гызы Алиева

Отношения художника и времени в романе Азизы Джафарзаде "Сабир"

Резюме

В романе Азизы Джафарзаде "Сабир" создан художественный портрет М.А.Сабира достойно переживший светлые традиции нашей многовековой поэзии и поднявший на новый уровень. В романе автор затрагивает взаимосвязь "художника и времени" на примере М.А.Сабира, освещает борьбу великомученика искусства с невежеством. В романе, состоящем из пятнадцати коротких глав, фигура поэта представлен в процессе эволюции. Сабир описывается в романе как сатирический поэт, просвещенный интеллектуал, педагог, фигура, превративший свою жизнь в светоч счастья своего народа. Он принимал активное участие в процессах, происходящих в социокультурной, общественно-политической жизни, и выражал свою гражданскую позицию.

Ключевые слова: М.А.Сабир, художник, время, образование, невежество